

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

VARIACIJE NA RUSSELLOVE TEME

Dušan Dolinar

Tretja svetovna vojna in možnost, da do nje pride, tako nenehno obsedata miselnost sodobnega človeka, da sleherno delo, ki se tega vprašanja poloti ali tudi samo dotakne, sproži v bralcu vrsto osebno obarvanih misli in asociacij. Tako tudi Bertranda Russella knjižica *Pamet in atomska vojna*.*

Pričujoče razmišljanje, ki ga je sprožilo to delo, si ne more zastaviti za nalogo, da bi podalo njegovo oceno. Taka pretenzija bi se morala spričo ogromnosti kompleksa, ki ga delo obravnava, razrasti v obširno polemično analizo, saj bi morala konfrontirati Russellove nazore o vprašanju vojne in miru, ki izvirajo iz celotne zasnove njegove filozofije, s kritičnimi pomisleki iz miselne sfere, ki se od miselne sfere britanskega filozofa precej razlikuje. Mimo tega se mi zdi, da je ob stališčih tega vnetega in simpatičnega bojevnika za mir in proti atomski smrti z mislijo bolje začeti kakor končati. Ta dva razloga torej vedeta ob nekatereh Russellovih temah k nevezanim razmišljanjem, ki si nikakor ne lastijo namena, da bi se spremenila v kakršnokoli dokončno sodbo.

*

Morda je za »Pamet in atomsko vojno« najbolj značilno stališče o mestu in vlogi sodobne vojne nevarnosti, kakor ga zavzema avtor na vrsti mest (prim. str. 17, 23, 27, 28, 29, 38, 46, 51, 83). Russell tu spet in spet poudarja, da gre za nevarnost, ki grozi vsemu svetu enako. Značaj tega Damoklovega meča eksplicira na različne načine, od katerih je bržkone eden izmed najbolj karakterističnih tisti, ki ga uporablja že v uvodu (str. 7, 8). Naj ponovim nekaj stavkov:

»Velika nesreča je, da so vprašanje atomske vojne pomešali s prastarimi spori politike sile. Ti spori so tako srditi in tako strastni, da sprte stranke ne morejo razumeti niti dejstev, ki so popolnoma jasna... Recimo, da se je v Berlinu nenadoma razširila pasja steklina. Mar kdo dvomi, da se oblasti vzhodnega in zahodnega Berlina ne bi takoj dogovorile, kako pokončati stekle pse? Prepričan sem, da ne bi ne ena ne druga stran razmišljala takole: 'Pustimo pse in upajmo, da bodo ugriznili več naših sovražnikov kakor prijateljev! Če jih pa že ne izpustimo popolnoma, jim nataknilimo vsaj nagobčnike, ki jih je lahko sneti, in jih vodimo na prvici po ulicah, tako da jih lahko hipoma izpustimo, če bi 'sovražnik' izpustil svoje pse.' Ali pa bi morda ena ali druga stran sodila, da nasprotna stran mogoče ne bo pobila steklih psov in da mora zato tudi sama obdržati zadosti živih psov za strašilo? Vse to je seveda tako privlečeno za lase in tako nesmiselno, da nihče ne bi resno mislil na kaj takega, saj steklih psov ne moremo šteti med odločilna sredstva politike moči. Žal pa večina ljudi vara samo sebe, ko misli, da si je z jedrskim orožjem lahko zagotoviti zmago, in prav zato ima le malo ljudi zdravo sodbo o smotrnosti tega orožja.«

* Bertrand Russell, *Pamet in atomska vojna*. Prevedel Vladimir Naglič. Cankarjeva založba. Ljubljana 1961.

Bertrand Russell dalje primerja jedrsko orožje s kugo, z viharjem, ki je prihrul nad prepirajoča se človeka, s sleherno elementarno nesrečo. Njegova temeljna misel je, da pravzaprav ni treba drugega kot to, da v ljudeh prevlada zdrava pamet, pa se bo po sicer zapletenih poteh v zelo dolgem času in ob hudih težavah naposled le vse uredilo. Ideja je kajpada povzeta v precej poenostavljeni obliki, saj filozof v knjigi precej obširno razlaga stvarne predloge za načine, s katerimi naj bi do tega prišli. Toda osnova ostaja ista.

Zdi se, da to pojmovanje še daleč ni ostalo omejeno samo na Russella. Če bi si skušali ustvariti vtis po sicer ne sistematičnem, a za ta namen dovolj izčrpnem spremljanju svetovnega tiska, bi lahko zapisal, da je misel o jedrskem orožju kot nekakšni višji obliki naravne nesreče, prekletstvu, ki je vrženo na človeka »od zunaj«, ali kot »nečem tretjem«, kar se ustvarja nekako izven družbe in njenih članov, precej razširjena. To velja za večino zahodne široke javnosti in intelektualnih krogov nemarksistične usmeritve. Okrog tega se razvnamajo živahne polemike, skozi katere se običajno vleče ista misel o nesorazmernem razvoju človekovega znanja in njegovih zmožnosti kot politične živali. Take razprave se običajno iztekajo v zahteve, naj bi se to dvojje uskladilo, pa tudi v neoglajeno ugotovitev, da je človek zdaj prispel do razvojnne stopnje, ko mora obvladati »podivjano znanost in tehniko«² z razumom. Russellov življenjski optimizem sicer ne dopušča, da bi se filozof vdajal mračnim razglabljanjem in da bi zdvajal ob misli, da se v zgodovini doslej še ni nikoli zgodilo kaj takega in da je spričo človeške inercije malo verjetno, da bi se utegnilo zgoditi zdaj. Njegov vedri racionalizem premaguje tudi naravnost reakcionarni obup nekaterih mislecev, ki so ob jedrskih dilemah po zgledu razbijalcev strojev iz začetka preteklega stoletja obrnili vso jezo proti »zlohotni«³ znanosti, zatekajoč se v udobno, zaspano naročje tradicionalnih humanizirajočih mitov, jadicovanja o dobrih starih časih in čisto navadnega poniglavega strahu.

Toda tudi ta racionalizem ne more prekoračiti svojih meja. Le-te se bržkone ujemajo z mejami, ki jih čuti vsa njegova filozofija družbe ob spopadu s problemi sodobnega časa. Tu ni kraj za obširnejšo razpravo o tem, a naj vendarle omenim dvojje. Sledeč razvojni liniji angleške empiristične filozofije in razvijajoč zlasti njeno logično plat je Russell marksizem obrobno spoznal in po lastnih besedah sprejel njegovo tezo, da bit oblikuje superstrukturo. Vendar pa se ni nikoli posebno poglobil vanj in je iz čisto teleoloških razlogov ostro zavrnil na primer celotni koncept razrednega boja. Zato je njegov pristop k analizi tako obširnega družbenega pojava, kakor je vojna, nujno povsem drugačen, kakor bi bil marksistični; nujno drugačni so tudi rezultati.

Toda tudi v okviru lastne filozofije bi Russell verjetno lahko prodrl globlje v bistvo problema, kakor je. Njegovo razglabljanje se namreč kljub nekaj znamenjem, da se dejansko zaveda globine in kompleksnosti vprašanja, izteče samo v apel na »zdravo pamet«. Zapletenosti družbenih nasprotij in njihove dialektike so mu popolnoma tuje. Tuje mu je tudi razmeroma preprosto spoznanje, da je jedrsko orožje plod celotnega znanstvenega, tehnološkega in družbenega razvoja človeštva in da je sedanji mehanizem jedrsko-raketne vojne še toliko bolj družbenega značaja, saj segajo njegove korenine skoraj v sleherno plast v temeljih sodobnih družbenih struktur. Po nekaj formulacijah sodeč se sicer zaveda, da navaden človeški dogovor po načelih zdrave pameti (tudi ob vseh pridržkih, ki si jih je pustil odprte) ne bi zadostoval; a končni efekt ostane tak, kakor ga implicitno napoveduje naslov: proti atomski vojni — pamet.

Razumljivo je, da je ta misel v skrajni konsekvenci popolnoma neovrgljiva; a prav tako razumljivo je, da Bertrand Russell vidi pot do njene uresničitve le preko načrtov tiste vrste, kakor jih je nakazal v knjigi: svetovna federacija z mednarodno vojsko, arbitražna vloga nevtrancev, slovesna svetovna pogodba o nenapadanju, svetovni parlament in vlada in tako naprej. Ob teh zamislih sam opozarja na skoraj nepremagljive ovire in malone prizna, da je njegov miselni sistem pred tem vprašanjem obstal. Nekje mimogrede omenja »pametnejšo državno ureditev« v sodobnih državnih organizacijah. A tu se kompleksno uresničevanje njegove dolgoročne zamisli o uveljavljanju pameti proti jedrski grožnji lahko šele prične. »Razumne« države in mednarodne skupnosti si dandanes skorajda ni več mogoče misliti drugače kakor v obliki neke inačice socializma. Dotlej pa bodo možnosti za dejanski mednarodni sporazum verjetno precej pičle. Voluntaristična ponovitev rousseaujevske družbene pogodbe v razorožitveni inačici bi dejansko najbrž pomenila toliko kot nič, če je ne bi spremljalo krepko rezanje družbenih korenin zla.

*

»Posledica večjega strahu bo še večje oboroževanje, se pravi, še večji izdatki za oboroževanje, še večja togost družbenega ustroja in upadanje svobode... Pri treznih ljudeh bo tak položaj vzbudil željo po zanesljivem miru, pri večini pa bo bržkone povzročil blazen strah pred 'sopražnikom' in takšno živčnost, da jim bo nazadnje ljubši izbruh vojne kakor večna skrb in negotovost« (str. 12).

Nekje drugje je Bertrand Russell zapisal, da je »strah že sam po sebi poniževalen« in da »nič ne vpliva na človeško naravo bolj blagodejno kakor varnost«. Zdi se, da je to nekoliko enostransko gledanje. Kakor strah po eni plati vpliva škodljivo, pa deluje po drugi strani kot stimulans. Ni treba, da bi posebej ponavljali znano ugotovitev o vojnah kot pospeševalkah znanstvenega in tehnološkega razvoja: za jedrsko in raketno tehniko to zanesljivo velja. Ob vzvratnem delovanju tega dvojega na družbo se bralec Russellovih živahnih in prepričljivo podanih svaril vendarle ne more ubraniti vtisu, da gre za preveč poenostavljeno, linearno in skoraj mehanicistično obravnavo družbenih pojavov. Ne da bi se spustili v obsežna razglabljanja o naravi strahu in množičnih psihoz, ki se v sodobnih okoliščinah porajajo, lahko pripomnimo, da le-te po drugi plati pospešujejo znanstveni in tehnični razvoj. Razvijajo družbo in jo silijo tudi k urejanju vprašanj, ki jih je ustvarila jedrska energija. Vsi ti učinki se še daleč ne omejujejo zgolj na nenehno »krčenje svobode«, kakršno omenja Russell in pri čemer mu pomeni svoboda stari, nedefinirani liberalistični fetiš z absolutno, večno in nespremenljivo vrednostjo.

Toda ob razmišljanju o strahu in njegovih učinkih mimogrede naletimo na nekaj drugega. Prvič, odkar se je človek otresel mitološkega pojmovanja sveta in si skušal ravnati korake po racionalnem mišljenju, se je pred njim odprlo tisto, za kar je v vseh religijah, še zlasti pa krščanski, skrbel pojem »sodnega dne«. To je »absolutni konec.« Vse do nedavnega se je zdelo, da samogibnost darvinističnega razvoja zagotavlja, da bo le-ta tekел v nedogled in da mu pravzaprav ni konca. Od človekove »volje« ali sploh zmožnosti za družbeno življenje to po tem pojmovanju na videz ni bilo odvisno. Realna možnost jedrskega uničenja to misel radikalno revidira. Prav nikjer ni zanesljivega zagotovila, da do jedrskega sodnega dne ne more priti. Znano je, da je bil svet že nekajkrat

po drugi svetovni vojni čisto na robu. Sedanje možnosti še zmerom tvorijo pošastni *fifty-fifty*. Pošasten seveda v subjektivističnem smislu. A drugačnega smisla človekovo razmišljanje o vesolju in lastni usodi v njem tudi ne more imeti, saj v skrajni konsekvenci vendarle drži, da je on sam »merilo vseh stvari — tistih, ki so, da so, in onih, ki niso«. Zanj samega in za njegovo vrsto pomeni jedrsko uničenje torej absolutni konec. To dejstvo odpira v filozofiji, posebej pa še v etiki in morali čisto novo dimenzijo.

Etika in morala sta doslej postavljali norme, ki naj bi urejale sožitje med ljudmi. Hkrati pa je ni bilo sile, ki bi brezpogojno terjala, da morajo te norme veljati. Bile so stvar želje, dogovora, tradicije, običajev, odnosov med družbenimi skupinami, razrednih soodvisnosti in podobnih relacij. Nikdar pa niso v splošnem pomenile nujne potrebe. To kajpada ne velja samo zanje, marveč za vso ureditev družbene superstrukture — tudi za pravno in politično ureditev. V manjših, zaključenih, z geografskimi ločnicami omenjenih območjih so se uveljavljali bolj ali manj enotni tipi superstruktur, ki so se nazadnje izrazili v obliki moderne države. Osnovna značilnost sleherne take združbe je institucionalna urejenost njenih notranjih odnosov: zakonodaja, državni organi, instrumenti za podrejanje in prisiljevanje k minimalni meri nujne discipline itd. Toda v mednarodnih merilih je bilo doslej vse to odvisno predvsem od golega razmerja med fizičnimi silami. V tem kontekstu je lahko umljiva tudi Clausewitzeva razpita krilatica, da je vojna nadaljevanje politike z drugimi sredstvi.

Zdaj se je ta možnost vsaj v globalnem obsegu zaprla. Spričo tistega, čemur lahko človek upravičeno pravi »absolutni konec«, se je izbira med vojno in mirom spremenila iz prej »svobodne« alternative v nujnost; boljše povedano, izginila je. Nujna potreba po institucionalnem urejanju medsebojnih odnosov se je premaknila iz nacionalnih razsežnosti, kjer je veljala doslej, tudi v internacionalne. S tem pa so dobili pojmi, kakor so zakonitost, moralnost, »človečnost«, novo utemeljitev. Družbeno uporabni so bili že prej, ker so skrbeli za urejanje odnosov med posamezniki in skupinami. To je bila utemeljitev »od spodaj navzgor«, od posameznika na skupino. Zdaj pa so postali v neki obliki nujno potrebni tudi s stališča koristi vsega človeštva — utemeljitev »od zgoraj navzdol«, od celote na skupine in posameznike. Kar je bilo prej zgolj uporabna vrednost, — če se smem izraziti v soglasju s splošnim, nenatančnim pojmovanjem — stvar »proste izbire«, postaja zdaj bolj in bolj nujnost. (Spričo tega je še bolj očitno, kako neprimerno bi bilo operirati v takih okoliščinah z liberalističnim pojmovanjem svobode.) Za pravo in politiko je to zlahka doumljivo, a pojmovanje etike in morale se bo s tem temeljito sprevrglo.

In še daleč ne samo etike in morale. Jedrsko-raketne grožnje so zelo ostro osvetlile dejstvo, da postaja nadaljnji razvoj človeške vrste čedalje bolj odvisen od njene zmožnosti za družbeno življenje, za deljeno kooperacijo pri delu na vseh območjih dejavnosti in na vseh nivojih združevanja. V zvezi s tem je treba pričakovati, da bo prišlo v prihodnjih desetletjih in stoletjih do bistvene preusmeritve pri človeških prizadevanjih. Že zdaj smo priča procesu, ki spreminja vrsto znanstvenih ved iz zgolj kvalitativnih v kvalitativno-kvantitativne. Pričakovati je treba, da se bo ta smer v prihodnje pospešeno uveljavljala. Mimo tega se bodo človeški interesi, ki so zdaj usmerjeni predvsem k raziskovanju in obvladovanju narave, prejkone uravnovesili. Široka skupina »humanističnih ved«, kamor bo treba prišteti tudi medicino, psihologijo, sociologijo in podobne, bo pričela odkrivati doslej v veliki meri neizkoriščene rezerve, ki se skrivajo

v ljudeh samih in v odnosih med njimi. Odstranjevala bo vzroke nesoglasij, spreminjala razmeroma neobogljeno sodobno vzgojo v kvantitativno in kompleksno ter zagotavljala zanesljivejši razmah in širše možnosti tudi osebni sreči posameznika.

★

»Ko berem o načrtih militaristov (da bi spremenili vesoljski prostor v bojišče), se le s težavo otresem občutka groze in gnusa. Če pa pomislim, da si hoče nekaj mislečih kupčkov snovi, ki delajo sramoto našemu malemu planetu, izbrati nebo za torišče svojih smešnih prepirov, imam občutek, da so njihovi načrti pravo bogokletje. Taki načrti ponižujejo veličastno vesolje na raven podivjanih, nezrelih pritlikavcev na Zemlji, ki se prepirajo o brezpomembnih vprašanjih« (str. 14, 15).

Russellovi občutki so docela razumljivi. Moralno ogorčenje te vrste je s staljša mirovne propagande zelo koristno. Ves ton *Pameti in atomske vojne* priča, da je to delo tudi zares dejanje mirovne propagande.

Vendar pa se Russell ob vseh pomanjkljivostih svoje metode marsikje in marsikdaj skuša povzdigniti nad propagandno raven in skuša sodobno stanje znanstveno analizirati ter poiskati izhode iz njega. V takem kontekstu pa je treba po vsem videzu gledati na tako metodo nekoliko drugače.

Neposredni vrednostni odnos do posameznih elementov v znanstveni analizi ima z zaželeno objektivnostjo prav malo skupnega. Aprioristični humanizem Bertranda Russella zveni v primerjavi z objektivnimi dejstvi, naštetimi v vrsti »poniglavih« načrtov, ki so jih izdelali in jih še izdelujejo militaristi, precej neobogljeno. Primerjajmo na primer hladno računarstvo kakega Hermanna Kahna (*On Thermonuclear Warfare* — analiza tega ameriškega znanstvenika morebitnih posledic jedrsko-raketne vojne z določenimi stopnjami intenzivnosti) s sicer še kako razumljivo ogorčenimi, a znanstveno precej nepodprtimi protesti borcev za mir — pa se znajdemo v kaj nelagodnem položaju. V tem sorazmerju povedo izrazi, kakor so »sramota človeštva«, »smešni prepiri«, »bogokletje«, »podivjani in nezreli zemeljski pritlikavci«, »prepir o brezpomembnih vprašanjih« in »veličastno vesolje« malo ali nič. Moralni odnos do pojavov in količin, ki ob hladnih kakovostnih in količinskih analizah možnosti, kakršne odpira jedrsko-raketni mehanizem, vstopajo v relacijske enačbe dobičkov in izgub, prav nič ne pomaga. Morda celo nasprotno. Morda deluje deprimirajoče, demobilizatorično. Analizi in realističnemu (»brezdušnemu«) tehtanju razmerij med možnostmi dobičkov in izgub se lahko uspešno upre le protianaliza in prav tako hladno (»brezdušno«) znanstveno dokazovanje, da pelje ta pot le v eno smer. Seveda — ko so rezultati analize tukaj, nastopi faza ustrezne praktične akcije, ki se poslužuje propagande kot močnega orožja za doseg svojega cilja. V tej fazi je uporabno in opravičljivo vse, tudi sklicevanje na sicer ovrgljive neposredne in samo kvalitativno obarvane ocene in mnenja. To pravim zato, ker se je doslej že vse prevečkrat zgodilo, da je etična in moralna razgretost zavedla v hude, včasih prav usodne zmote. Kolikor bolj zapleten je predmet, okrog katerega poteka tak spopad, toliko širše so odprta vrata za tak izid. In zdi se mi, da je predmet, zaradi katerega poteka ta spor, najbolj kompliciran, kar se jih je kdaj lotilo človeštvo. Kaže, da znanstvene analize militaristov še niso doživele ustrezno kompetentne protianalize. To je spričo sedanje usmerje-

nosti materialnih sredstev, ki bi bila za tako raziskavo potrebna, popolnoma razumljivo. Bertrand Russell je s svojim načinom, ki ga uporablja ob zgoraj navedenem citatu, gotovo podprl interese človeštva in je s tem njegovo dejanje nedvomno pozitivno. A pozitivno je bolj v propagandnem kakor analitičnem smislu. Potreba po analizi ni postala s tem nič manjša. Nasprotno, kvečjemu okrepila se je. To je naloga, ki jo bodo morale sile miru še opraviti.

*

»Tudi če bi uničili vse jedrsko orožje in se dogovorili, da nihče ne bo izdeloval novega, bi se vendar vsaka nevarnejša vojna spremenila v atomsko, brž ko bi vojskujoče se države utegnile spet izdelati jedrsko orožje« (str. 25).

Ob tem bi se lahko spustili v obširno razpravo o vrednosti razorožitve, kakor jo svetovna javnost povečini pojmuje zdaj in za kakršno si vsaj formalno prizadevajo pogajajoče se stranke. Tega spričo omejenega prostora in samo »obrobnega« namena, ki ga ima ta članek, ne moremo storiti. A vendar je že na prvi pogled očitno dvojje.

Prvič to, da se sodobna razorožitvena pogajanja v bistvu prav malo razlikujejo od podobnih pogajanj med dvema vojnoma. Seveda gre sedaj veliko bolj zares, ker so današnji rušilni potenciali neprimerno bolj uničujoči, kot so bili takrat, in ker grozijo sedaj z absolutnim koncem, medtem ko so tedaj kljub vsej grozovitosti obetali le delno uničenje. Večina sedanjih razorožitvenih načrtov se namreč tako kot takrat omejuje na »zamrznjenje« in enkratno razorožitev, ki naj bi ji sledil nadzorovan mir. V družbene korenine zla ne segajo, kar je spričo bistvenih razlik v družbenih strukturah na obeh straneh blokofske ločnice tudi docela razumljivo. Resnično učinkovito posredovanje pa bi moralo seči prav tja. Zato se zdi, da so sedanja razorožitvena pogajanja bolj pomembna kot zaviralno sredstvo v oboroževalni dirki, kot protiutež vojni histeriji, kot začasni ukrep proti neposredni nevarnosti kakor pa kot učinkovito sredstvo za doseg končnega namena.

In drugič to, da mora učinkovito posredovanje spremeniti predvsem razmerje med faktorji, ki povzročajo vojno, in faktorji, ki pospešujejo ter krepijo mirni razvoj. Ali kakor pravi Edvard Kardelj v *Socializmu in vojni*: »Treba je spremeniti razmerje med silami vojne in silami miru.« Razorožitvena pogajanja lahko v obliki, v kakršni potekajo danes, morebiti zagotovijo, da se ne bo spremenil relativni *status quo* v ravnotežju sil, ki je bistveni sestavni del sodobnega vzvratno delujočega jedrsko-raketnega mehanizma. Medtem pa morajo teči družbeni procesi dalje. Uveljavljanje Russellove »zdrave pameti« zdaj po vsem videzu ne more potekati drugače kakor z razvojem resnično socialističnih silnic in odnosov v zgradbah družbenih struktur na obeh straneh. To je, kot kaže, edina pot k rešitvi. Seveda niti tega ne moremo razumeti mehanicistično in dogmatično — približno v takem smislu, kakor koncepcija o mirni koeksistenci kot obliki razrednega boja, ki velja v ideologiji vzhodnih komunističnih partij. Ne gre za to, da bi se morala v tem mirnem obdobju državno-politična, gospodarska in vojaška moč sistema, ki se razglaša za socialističnega, širiti na račun drugega. To bi namreč verjetno pomenilo, da bi se aksiom sedanjega negotovega miru — ravnotežje sil — bistveno spremenil, kar pa bi prav verjetno utegnilo sprožiti spopad. Gre za istočasno uveljavljanje socialističnih odnosov na obeh

straneh in v soglasju s tem za obojestransko popuščanje napetosti, ki naj bi rezultiralo najprej v omejenih in začetnih, pozneje pa tudi v dolgotrajnejših in bolj kompleksnih sporazumih — skratka v institucionalnem urejanju mednarodnih odnosov, kakršno smo omenili že prej.

*

»Pač pa je en ukrep že v dosegu praktične politike, a to je prepoved atomskih poskusov... Ta sklep bi bil zmožen, ker se znanstveniki strinjajo v tem, da obsežnejših atomskih poskusov ni mogoče skriti, hkrati pa je ustrezni nadzorstveni sistem tako nenadleden, da se ga nobena stran ne brani oziroma se ga ne bi smela braniti. Čeprav bi bil konec teh poskusov le skromen uspeh, bi bil vendarle koristen, prvič, ker bi se s tem nehale kopičiti radioaktivne snovi v zraku, v vodi in v živilih, ki že zdaj povzročajo številna obolenja za rakom in levkemijo, poleg tega pa še genetične posledice, katerih obseg nam je sploh neznan. Dobrodošel bi bil tudi zato, ker vsak sporazum med Vzhodom in Zahodom zmanjšuje medsebojno napetost. Koristen bi bil končno tudi zato, ker bi s prepovedjo atomskih poskusov postalo novim 'atomskim' silam težje, da bi postale članice 'atomskega kluba'« (str. 44).

Misel je kot začasni ukrep sprejemljiva in zares zaželena. Toda dokler se ne spremenijo temeljne konstante notranjih odnosov v blokih, je tudi to negotovo. Lanska sovjetska prekinitev neformalnega moratorija je dovolj jasno ilustrirala to trditev. Medtem ko traja moratorij, teče raziskovalno delo pri razvoju orožij dalje. Atomski poskusi so neizogibni sestavni del tega procesa. Obe strani si prizadevata, da bi z novimi dognanji spremenili razmerje sil. Ko se nova dognanja v raziskovanju tako nakopičijo, da postane preverjanje teoretičnih in praktičnih izsledkov neogibno, zmerom nastopi trenutek, ko se operativnemu vodstvu sile, ki se s tem ukvarja, zazdi, da prednosti praktičnega preizkusa raziskovalnih rezultatov odtehtajo globalno materialno škodo in enostransko moralno izgubo, ki ju bo povzročila enostranska prekinitev moratorija. Minula sovjetska poskusna serija, sedanja ameriška in nova sovjetska, ki jo intenzivno pripravljajo, dovolj zgovorno utemeljujejo to domnevo. Tako se vprašanje atomskih poskusov kljub dozdevni delni ločenosti od ostalega razorožitvenega kompleksa vendarle neposredno vključuje vanj in terja v skrajni konsekvenci celovito, prav tako družbeno obravnavo.

V zvezi s tem je vredno omeniti eno najbližjih težav, na katero naleti pri spremljanju in razčlenjevanju tega procesa laična javnost. (In laična javnost je spričo strogo zaupnega značaja vojaških skrivnosti v tem primeru zelo široka.) Kdor bi hotel zares prodreti v skrivne vzmeti in prožila, ki povzročajo bistvene spremembe pri poteku razorožitvenih pogajanj in celotnega razvoja mednarodnih odnosov, bi moral temeljito poznati vse na videz drobne novosti vojaške tehnologije. Le-te namreč odločilno posegajo v razmerje sil; ker pa se odnosi med blokoma oblikujejo prav ob njihovih vplivih, je nepristranska ocena sleherne posamezne faze zelo težavna. Tako so uspešne akcije sil, ki jih lahko uvrstimo v megleni okvir »fronte miru«, navezane na precej negotovo poznavanje realnih dejstev, kar seveda marsikdaj bromi njihovo učinkovitost.

*

»Dejansko — in ne kot zaključek kake logične dileme — predlagam, naj se Vzhod in Zahod zedinita in priznata, da je mirno sožitje neogibno potrebno, vojna pa poguben nesmisel« (str. 79).

Na nekem drugem mestu pravi Russell, da je skrajni čas, da se Moskva neha vesti, kakor da je vsega zla kriv Washington, Washington pa neha ravnati, kakor da je vir vsega hudega Moskva — ter priporoča več zaupanja.

Ob tem se vzbuja vsaj dvoje pomislekov. Najprej tisti, ki upošteva, da sta ti dve strani zapleteni v srdit in neizprosen spor v okviru klasične politike sile in po načelu, da »za dva gospodarja na svetu ni prostora«. Gre torej za odnos, ki mu dajejo ideološki razločki bolj zunanjo barvo, čeprav je prepleten z njihovimi družbenimi otenki daleč v globino. Če se omejimo na politiko sile, je treba upoštevati, da sta oba pola v precej podobnem položaju: zdi se jima, da ne smeta enostransko popustiti niti za las, saj bi lahko s tem dala nasprotniku povod za domnevo, da se skriva za tem notranja šibkost. To pa bi lahko izzvalo še hujši pritisk. Kar zadeva spopad med dvema različnima družbenima koncepcijama, pa je treba omeniti, da sta tako teza o nasilni svetovni revoluciji (ki jo zdaj v mednarodnih merilih zagovarja samo še Kitajska) kakor Dullesova zamisel o tako imenovani »roll-back policy« (politika »potiskanja nazaj«) v praksi po vsem videzu že padli v arzenal stare šare. Nekaj ostrih mednarodnih kriz po drugi svetovni vojni je dokazalo, da se vodstvi obeh strani v bistvu že zavedata temeljnih resnic o sedanjem razmerju sil. Zdaj sledi počasno, obotavljivo, pretrgano in zelo nedosledno prilagajanje praktične politike tem dejstvom.

Vzroki nasprotij niso s tem seveda še nič manj ostri in globoki. Odtod nenehno valovanje, ki ga tvorijo zaporedna obdobja zvečevanja in zmanjševanja napetosti. Zavest o prej omenjenih temeljnih realnostih prodira nadvse težko in počasi. To je povezano z vrsto sestavnih razvojnih procesov v obeh družbah.

Med njimi zanesljivo ni na zadnjem mestu tudi tisto, čemur bi lahko rekli »dozorevanje«. Ne prva ne druga stran še nista dosegli tega, da bi bile najosnovnejše življenjske potrebe prebivalstva kolikor toliko zadovoljene. Distribucija in redistribucija narodnega dohodka še daleč nista dosegli optimalnega ravnotežja. Vse to ustvarja pomembne notranje napetosti, ki se zrcalijo tudi v zunanji politiki. Zadovoljitev teh primarnih potreb, ki se, lahko rečemo, bliža, bo tem nasprotjem bržkone odkrnila najhušjo ostrino, nakar se sekundarni in nadaljnji povzročniki napetosti ne bodo mogli več tako odločilno upirati prvemu in osnovnemu imperativu časa: da je treba živeti. Dozorevanje, ki ga razumemo v tem smislu, bo bržkone blažilno vplivalo tudi na odnose med blokoma. Ta domneva sloni kajpada na shemi, ki je nastala le ob upoštevanju ene komponente razvojnih silnic; zato je verjetna, a ne zanesljiva. A če se to le zgodi, bo najbrž dosti lažje uveljaviti medsebojno toleranco, upoštevanje nasprotnikovega mnenja in razumevanje za vzgibe, ki tvorijo njegovo stališče in ravnanje. Potem bo Russellova trditev, da dandanes svetu ne grozijo barbari, pač pa tisti, ki so med prvimi na torišču omike, izgubila svojo paradokсно veljavo in zven.

Vse to je za sedaj žal še kombinacija domnev in pa večjih in manjših verjetnosti...

*

Ob koncu tega razglabljanja se naposled zastavlja vprašanje, kolikšno vrednost in veljavo imajo nazori Bertranda Russella, ki jih izpoveduje tudi velik del svetovnega mnenja, v širšem kompleksu družbene akcije proti jedrski vojni.

To stališče razume temeljne neposredne potrebe po trenutni akciji, ki naj ustavi, blokira oboroževalno dirko in prepreči, da bi postala njena grožnja že bolj neposredna in da bi odprla še več možnosti za »vojno po naključju«. V tem smislu se prav gotovo spreminja v izredno dragocenega zaveznika silam, ki težijo k temu, da bi spremenile sedanje razmerje med faktorji vojne in faktorji miru v korist slednjih. Nikakor ga ne moremo prištevati med »zaveznike svetovnega komunizma«, kakor dela večina odločujočih krogov na Zahodu. Njegove tendence so v bistvu globoko humanistične in usmerjene k reševanju vprašanj, ki težijo vse človeštvo ne glede na geografsko, politično, družbeno in gospodarsko situacijo njegovih posameznih delov. Če pa pri tem ne more poseči globlje, kakor posega, če ne more sestaviti daljnosežnejših načrtov, če ne vidi vprašanja v vseh njegovih dimenzijah, je treba to pripisati splošnemu okviru filozofije, iz katere izhaja, in družbenim okoliščinam, v katerih nastaja.

Ta del naloge bodo, kot kaže, morala opraviti gibanja, ki si prizadevajo potisniti razvoj človeštva na višjo, socialistično družbeno stopnjo.

SREČANJA

MOSKVA

(Poglavje iz četrte knjige »Ljudje, leta, življenje«)*

I l j a E r e n b u r g

V Moskvo sva pripotovala 24. decembra. Na postaji naju je čakala Irina. Veseli smo bili in smo se smejali; s taksijem smo se pripeljali do Lavrušinske ulice. V dvigalu sem zagledal z roko napisano objavo, ki me je osupila: »Prepovedano je metati knjige v stranišče. Krivce bomo ugotovili in kaznovali.« — »Kaj to pomeni?« sem vprašal Irino. Pogledala je voznico in odgovorila: »Tako vesela sem, da ste prišli!...«

Ko smo prišli domov, se je Irina sklonila k meni in me tiho vprašala: »Kako, kaj nič ne veš?...«

Do polnoči sta nam z Lapinom pripovedovala o dogodkih: morje imen in ob vsakem samo ena beseda — »zaprt«.

»Mikitenko? Toda saj je bil vendar v Španiji in je govoril na kongresu...« — »No, in kaj potem,« je odvrnila Irina, »dogaja se, da kdo dan poprej govori ali prinese njegov članek 'Pravda'...«

Nisem se mogel pomiriti in sem ob vsakem imenu vpraševal: »Zakaj pa ta?...« Boris Matvejevič je poskušal graditi domneve: Piljnjak je bil na Japonskem, Tretjakov se je pogostoma sestajal s tujimi književniki, Pavel Vasiljev je popival in blebetal, Bruno Jasenski je Poljak, poljske komuniste pa so vse pobrali, Artem Vesjolij je bil nekoč »omahljivec«, žena slikarja

* Odlomek iz Erenburgovih spominov, ki ga tu priobčujemo, je izšel v eni izmed zadnjih številk sovjetske literarne revije *Novyj mir*. V njem pisatelj, ki se je konec leta 1937 vrnil s španskega bojišča za krajši čas v Moskvo, opisuje ozračje, ki so ga tisti čas v Sovjetski zvezi ustvarile Stalinove čistke. — Op. ured.